

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра теорії та історії світової літератури**

**Серія «Бібліотека кафедри теорії та історії світової
літератури НН ІФЖ ЖДУ ім. І. Франка»**

**ЖИТОМИР
«ПОЛІССЯ»
2014**

*Моим родителям –
Антонине Георгиевне и
Федору Борисовичу
Бондаренко*

Галина Бондаренко

***ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ПРОСПЕКЦІЇ:
КОМПАРАТИВІСТСЬКА ГЕНОЛОГІЯ***

ЖИТОМИР
«ПОЛІССЯ»
2014

УДК 82.09 – 1/-9
ББК 83:83.3
Б 81

*Надруковано за ухвалою Вченої ради
Житомирського державного університету ім. І. Франка
(протокол № 10 від 27 травня 2011 року)*

Рецензенти:

Петро Васильович Білоус,
доктор філологічних наук, професор.
Володимир Олегович Єршов,
доктор філологічних наук, професор.
Луїза Костянтинівна Оляндер,
доктор філологічних наук, професор.

Г. Ф. Бондаренко. Літературознавчі перспекції: компаративістська генологія. – Житомир : Вид-во «Полісся», 2014. – 240 с. Серія «Бібліотека кафедри теорії та історії світової літератури НН ІФЖ ЖДУ ім. І. Франка».

ISBN 978-966-655-726-4

Автор збірки досліджує основні тенденції та закономірності розвитку світової літератури в їх історичному русі від XVIII ст. до сучасності. Це завдання реалізується через висвітлення проблематики художніх творів, спостереження над виникненням, розвитком та взаємодією провідних жанрів, пануючих літературних стилів, системи художніх принципів та засобів організації та функціонування тексту в синхронії та діахронії. Дослідник аналізує твори Вольтера, А. Адамовича, Л. Андреева, В. Астаф'єва, М. Булгакова, Г. Веллса, В. Катаєва, Т. Манна, Дж. Д. Селінджера, С. Смірнова, Г. Філдінга, К. Чапека з позицій компаративістської генології, перспективних шляхів поступу методології сучасного літературознавства.

Книга призначена спеціалістам-літературознавцям, вчителям-словесникам, аспірантам, студентам-філологам, всім, хто цікавиться проблемами сучасного літературознавства.

ISBN 978-966-655-726-4

© Г. Бондаренко

З М І С Т

Інтелектуалізм у літературі

Притча як видова категорія	9
Філософська повість-притча: досвід Вольтера	14
Своєрідність жанрової природи повісті Вольтера «Кандід, або Оптимізм»	20
Притчева матриця в оповіданнях Леоніда Андрєєва про революцію	29
Структура художнього світу в новелі Томаса Манна «Смерть у Венеції»	35
Слов'янські типи в новелістиці Томаса Манна	44
Особенности жанрової природи повісти Віктора Астафєва «Печальный детектив»	50

Надбання романного жанру

Прояви авторської свідомості у вступних есе роману Генрі Філдінга «Історія Тома Джонса, знайди»	65
«Великий сміливець сучасності». «Війна світів» Герберта Джорджа Веллса як роман-пересторога	76
«Вболіваючи за людину і людство». Жанрова природа роману Карела Чапека «Війна з саламандрами»	85
«Над прірвою у житті» Дж. Д. Селінджера як лірико-психологічна повість	90
«Брестская крепость» С. С. Смирнова: к проблеме документализма	99
Про деякі особливості поетики «мовістських» творів Валентина Катаєва	108
Реінтерпретація документу: «Книги народної пам'яті» Алєся Адамовича	115

Нова драма: «друга хвиля»

Драматургічні експерименти Леоніда Андрєєва	127
Між епікою та драмою: досвід М. О. Булгакова (на матеріалі роману «Життя пана де Мольєра» та п'єси «Кабала святош»)	136
Ремарка у художньому світі Михайла Булгакова	144
Концептуальність хронотопа в романі Михайла Булгакова «Белая гвардия» и пьесе «Дни Турбиных»	154

Поетичні перспекції

Анна Ахматова – російська Сапфо	173
Людина і світ в поезіях К. І. Галчинського	187
Концептуальна поезія: витоки і розвиток	196

Есеїстика

«Друг вечный...» (Ф. М. Достоевский)	207
Сестра моя – жизнь (Б. Л. Пастернак)	210
«Рукописи не горят...» (М. А. Булгаков)	218
Новый Аввакум (А. И. Солженицин)	226
«Мне повезло во всех отношениях...» (И. А. Бродский)	233

Поетичні перспекції

Частина четверта

*И сады, и пруды, и ограды,
И кипящее белыми воплями
Мирозданье – лишь страсти разряды,
Человеческим сердцем накопленные...*

Борис Пастернак

АННА АХМАТОВА – РОСІЙСЬКА САПФО

«**О**тже, тільки сьогодні я здогадалася, в чому полягає моя провина перед людством, який я учинила злочин, за який мені не перестають мститися: я писала вірші, які подобалися і продовжують подобатися людям. Це, очевидно, неможливо пробачити», – так проникливо визначила Анна Ахматова причини своєї долі, її трагізму та складності.

Видатний російський поет (вона не сприймала визначення «поетеса»), народилася 11 червня 1889 року під Одесою, в родині відслуженого інженера-механіка флоту А. А. Горенко, так що коріння її – українські, російські та татарські. В автобіографічних нотатках А. Ахматова розповідає про походження свого псевдоніма: суворий батько заборонив їй друкувати вірші під його прізвищем.

Однорічним дитям Анну перевезли на північ – у Царське Село під Санкт-Петербургом, там вона росла і навчалась в Царськосельській жіночій гімназії, директором якої був талановитий поет Інокентій Анненський, чий вплив на становлення Ахматової як поета був дуже великим. Останній клас вона навчалася у Києві і в 1907 р. закінчила Фундуклеєвську гімназію. Потім ще два роки були пов'язані з Києвом – молода А. Ахматова вступила на юридичний факультет Вищих жіночих курсів. У квітні 1910 року вона бере шлюб з Миколою Стефановичем Гумільовим (1886 – 1921), вже відомим молодим поетом, з яким приятелювала ще в Царському Селі. Тривалий час юнак добивався її прихильності, навіть робив спроби самогубства, але її поетичний талант розгледів не відразу: він навіть пропонував займатися дружини танцями, бо спочатку зовсім не цінував її спроби віршування:

З міста Києва, лігва змієва
Я взяв не дружину – чаклунку.

І сама А. Ахматова, хоча почала писати вірші з одинадцяти років, до своєї ранньої творчості ставилася дуже суворо і називала першу збірку («Вечір» 1912), яка принесла їй гучний успіх, «бідними віршами пустотливої дівчинки». Звичайно, це було не так, але дійсно між першими віршами А. Ахматової і зрілою творчістю – велика

дистанція, складний шлях пошуків та звершень, успіху і забуття. Подальше життя і творчість віднині будуть пов'язані з Петербургом, пізніше Ленінградом, але пам'ять про Київ як місто, де остаточно викристалізувалося її призначення, де з аматорки вона перетворилася на справжнього поета, залишиться чудовими і неповторними рядками:

Давній Київ ніби вимер,
Дивний мій приїзд.
Над рікою Володимир
Чорний хрест підніс.
Серед саду темнокорі
Липи й осокір,
І до Бога світять горі
Діаманти зір.
Шлях високий, шлях офіри
Тут закінчу я, –
Де лиш ти мені до міри,
І любов моя.

Переклад М. Москаленка.

За спогадами Льва Миколайовича Гумільова, єдиного сина А. Ахматової, термін «срібний вік» належить йому. В порівнянні із «золотим віком», віком О. Пушкіна, М. Лермонтова, Ф. Тютчева, «срібний вік», не розриваючи з найважливішими традиціями російської лірики, створив свій неповторний поетичний стиль, висунув своєрідну та неповторну концепцію особи.

На рубіжі століть відчуття кризи буржуазного суспільства значно загострилося. Пафос оновлення життя і в зв'язку з цим оновлення літератури стає майже не головним в творчому процесі. Кінцева мета будь-яких перетворень – нова людина, вільна особистість. Але різні митці по-різному розуміли шляхи досягнення цього.

Представники, умовно кажучи, соціалістичного табору – М. Горький, В. Вересаєв та ін. – нове суспільство бачили як зміну соціальних умов, тобто революцію, а нову людину як породження колективу в єдності з масою. Теоретики декадентського табору Д. Мережковський, В. Брюсов мислили удосконалення світу через

естетичне виховання людини, а нова особистість – це людина-артист (О. Блок), духовний аристократ, неповторна індивідуальність.

Але три головні елементи символізму, які претендували на звання «нового мистецтва»: містичний зміст, символи і розширення художньої вразливості, – врешті-решт так далеко відводять літературу від реального життя, що в 10-ті роки настає криза символізму, і в його надрах зароджується нова течія акмеїзм. Назва походить від грецького слова «акме», що означає «вища ступінь», «квітуча сила». Пропонувалося назвати це нове об'єднання «адамїзм», по імені першої людини – Адама, але потім від цього відмовилися. Була версія назви – «кларизм» (від фр. «ясний»).

Засновником акмеїзму по праву вважають М. С. Гумільова. Саме він написав в 1913 році маніфест «Спадщина символізму і акмеїзм», в якому проголосив визволення поезії від символу, багатозначності образів, тяжіння до ідеального: «В колах, близьких до акмеїзму, найчастіше звучать імена Шекспіра, Рабле, Віллона і Теофіля Готье. Вибір цих імен небезпідставний. Кожне з них наріжний камінь для будівлі акмеїзму» [6, с. 500]. На противагу символістському «аристократичному прагненню незвичного та труднодосяжного» [6, с. 498] об'єктом зображення проголошувалася стихія ества, цікавість до матеріального світу, точне, чітке значення слова – одне слово, земна поезія, але в модерністському одязі – елітарна, камерна, аполітична.

Лави акмеїстів були нечисленні: М. Гумільов, А. Ахматова, С. Городецький, М. Зенкевич, М. Кузьмін, О. Мандельштам, – створювали ядро цього товариства. Володар поетичних думок свого часу О. Блок про акмеїзм відгукнувся достатньо жорстко, підкресливши щось «холодне та іноземне у вірші». Виняток він зробив тільки для однієї А. Ахматової. Суттєво, що це він написав в 1921 р. (стаття «Без божества, без натхнення»), коли революційна тенденційна поезія вже записала А. Ахматову в класові вороги.

Багато в чому О. Блок правий: акмеїсти проголошували принципову асоціальність, а за традицією, російська література завжди була тісно пов'язана з громадськістю, з філософією, з публіцистикою. Акмеїсти обмежували рамки своєї творчості камерними мотивами, широта і неупередженість зображення мінливого життя поєднувалася в них з відстороненістю, відмовою від будь-яких узагальнень. Тобто розбіжності між символістами і акмеїстами торкались в першу чергу питань поетичної майстерності, віршувальної техніки. Поєднувала їх така спільна риса: думка, що

мистецтво вище за життя, граничний індивідуалізм як форма світосприйняття та світорозуміння, епатаж.

Але повернемось до А. Ахматової. Саме її участь не в останню чергу залишила пам'ять про акмеїзм в світовій історії літератури. Після одруження М. Гумільов поїхав мандрувати Африкою, а Анна Андріївна залишилася одна, багато читала, відвідала родину в Києві. В цей час тиші і самотності відбулося справжнє народження поета. Вона згадувала: «Вірші шли рівною хвилею, до цього нічого схожого не було. Я шукала, знаходила, втрачала». І коли, повернувшись, М. Гумільов прослухав її вірші, то відгукнувся так: «Ти – поет: треба робити книгу». Так з'явився «Вечір».

Перша збірка вийшла в світ в березні 1912 року у видавництві «Цеху поетів» тиражем 300 екземплярів і в ту ж мить зробила А. Ахматову відомою. Критика тут же охрестила її «російською Сапфо» на честь античної поетеси, що оспівувала кохання. Дійсно, тема Кохання, інтимні передчуття людини тонкої душевної конституції, психологічні переживання й драми – ось коло ранньої лірики А. Ахматової:

І слава лебедем пливла
Крізь золотавий дим...
Любове, завжди й скрізь була
Ти розпачем моїм.

Переклад М. Москаленка.

Широко відомими стали такі вірші з цієї збірки, як «Читаючи Гамлета», «Любов», «Сіроокий король» та інші. Лірика, будучи самим суб'єктивним родом літератури, як ніякий інший тяжіє до загальності, і А. Ахматова завдяки глибокому перетворенню власного досвіду змогла перевести свої інтимні почуття в площину всеосяжного. В цьому поетові допомогло інтенсивне засвоєння досягнень світової культури. Саме культура дає ліриці А. Ахматової необхідну глибину при зовнішній простоті змісту, багатство асоціацій. Так, знаменита балада «Сіроокий король», безумовно, пов'язана з традицією середньовічної поезії трубадурів, з «мандрівним» світовим сюжетом про трагізм забороненого кохання.

Болю безвихідний, слався тепер!
Вчора король сіроокий помер.

Вечір осінній задушно палав.
Муж мій вернувся й спокійно сказав:

«Знаєш, із ловів його принесли,
Тіло під дубом столітнім знайшли.

А королева така молода,
Сивою стала до ранку. Шкода!...»

Люльку свою на каміні знайшов
І на роботу нічну він пішов.

Буду я доню будити від сну,
В сірі очиці її зазирну.

А за вікном тополине гілля
Шепче: «Немає твого короля...».

Привертає увагу, як віртуозно й майстерно втілює А. Ахматова акмеїстичну вимогу «прекрасної ясності», – бути економним і скупим в словах, точним і зрозумілим, шукати в мистецтві такі миті, які можуть стати вічністю. У віршах першого періода творчості (10 – 30-ті роки) на передній план висувається предметність, майже аскетизм зображувальних засобів, практична відсутність метафор. Слово у вірші конкретне, але завжди різко перетворюється контекстом, завдяки чому і розкривається неповторне ахматовське бачення світу з його всеосяжною предметною і психологічною точністю [8, с. 15].

А. Ахматова вважала, що у вірші завжди повинна бути присутня таємниця. І, мабуть, найхарактерніша особливість її творчості – це парадоксальне співіснування чіткого, майже, графічного зображення і недоговореності. В той же час вона вміє передати психологічну напругу через багатозначну деталь і робить це в афористично відточеній фразі. Наприклад: «Я на праву руку наділа рукавичку з лівої руки...».

Велику увагу надає А. Ахматова пейзажним замальовкам, хоча пейзаж рідко відіграє в її поезіях самостійну роль. Найчастіше, це умова ліричних переживань, зачин для любовного сюжету:

Рідше в сни приходить, слава Богу,
Більше не ввижається ніде.
Ліг туман на збілену дорогу,
І на плесо бистра тінь паде.

Переклад І. Римарук.

Часто-густо на реальний пейзаж поет ніби накладає ще один окультурений варіант, естетизує його:

Що ти бачиш, ніби в напівсні,
Як вечірній промінь гасне на стіні?

Чайку на блакитній скатерці води
А чи флорентійські золоті сади?

Чи величні парки Царського Села,
Де тобі тривога шлях перетяла?

Переклад І. Римарук.

Отже, створивши в першій збірці «ліричний щоденник жіночого серця», тобто лірику інтимно-камерну, А. Ахматова спромоглася формальні постулати акмеїзма наповнити живим духом поезії.

Свій неповторний ліричний голос вона розвиває і в наступній збірці «Чотки», яка з'явилася весною 1914 р. тиражем 1000 екземплярів. До 1923 р. «Чотки» перевидавалися ще вісім разів, і багато віршів цієї збірки по праву увійшли в золотий фонд світової ліричної поезії. Це «Прогулянка», «Ввечері», «Венеція», «Гість» та багато інших. Від вірша до вірша зростає майстерність молодого поета: її вірші – це романи в мініатюрі, і поряд з «Сірооким королем» можна поставити «Розгубленість», «Не пити нам з однієї склянки...» та ще багато інших перлин та перлинок. Прийом об'єктивізованості ліричного почуття, тобто настроїв, передається через зовнішнє оточення, і в «Чотках» він стає домінуючим; розмовність інтонації, жива природна мова, неповторні нюанси психологічних переживань в другій збірці знаходять подальший розвиток, як і знаменита ахматівська афористичність:

Не пити нам із однієї склянки
Води, ані солодкого вина,
Не поцілуємось ми рано-зранку,
А ввечері не глянемо з вікна.
Ти сонцем дихаєш, а я – нічною тьмою,
Проте любов'ю ми живі одною.

В третій книзі віршів «Біла зграя» (1917), яку склали 33 вірша і поема «Біла самого моря», ще більше розширюється діапазон любовної лірики А. Ахматової: поряд з поезіями про неподілене або втрачене кохання з'являються такі, що оспівують щасливе кохання, яке стає сенсом життя, яке долає будь-які перешкоди («Будьмо разом, милий, разом...»), «Широкий і жовтий вечірній світ...»).

Пізніше Анна Андріївна згадувала, що в ті часи постійно чула якийсь гул, підземне клетотіння, ніби зсуви і тертя первісних твердих пород, на яких споконвічно й надійно стояло життя. Це було поетичне передчуття епохи війни і революцій, що владно увійшли в камерну поезію А. Ахматової. Змінюється обличчя Музи поета:

І Муза протяжно співа,
Діряву накинувши хустку,
Її чудотворні права –
В жорстокім і юному туску.

Переклад І. Римарук.

В «Білій зграї» з'являються у А. Ахматової зразки громадянської поезії – це, насамперед, «Липень 1914», «Втіха», «Молитва». Мрія А. Ахматової, «щоб хмара над темною Росією перетворилася на хмаринку в славі променів», ніби міст до найтрагічнішого «Мені був голос...» і категоричного «Не з тими я, хто кинув землю...».

З революцією 1917 року остаточно та погибельно зруйнувалося звичне життя. Багато колишньої інтелігенції було вислано за кордон як «ворожі сили», багато виїжджало добровільно, не сприймаючи диктатуру пролетаріату. Дуже важко пережила Анна Андріївна передчасну смерть О. Блока і загибель М. Гумільова, якого звинуватили у контрреволюційній змові. Це була непоправна втрата рідної душі, не дивлячись на те, що вони вже не були разом. Вірш «Мені був голос...» було створено в 1917 році, і він свідчив про

мужній громадянський вибір А. Ахматової, про посилення в її творчості теми Батьківщини, пам'яті та совісті:

Мені був голос. Він утішний,
Позвав мене: «Іди сюди,
Покинь свій край глухий і грішний,
Покинь Росію назавжди.
Я кров із рук твоїх відмию,
Із серця вийму чорний страх,
Я новим іменем покрию
Сліди образ і давніх ран».
Але спокійна і холодна
Руками я замкнула слух,
Щоб жодним словом тим підлотним
Не осквернився скорбний дух.

Переклад С. Жолоб.

А. Ахматовій судилося «ходіння по муках», гоніння, спроби вигнання з літератури, цькування з боку офіційних кіл. Але вона згідно з пушкінською традицією завжди пам'ятала про пророчє призначення поезії. Після збірки «Анно Доміні», яка побачила світ у листопаді 1921 року у видавництві «Петрополіс», А. Ахматова надовго замовчала. За 12 років (1923 – 1934) було написано не більше, ніж двадцять віршів. Трагічні події приватного життя: неодноразовий арешт сина, Льва Гумільова, і третього чоловіка, Миколи Пуніна, а також постійна негативна критика в пресі, неофіційна заборона її творчості з боку партійних функціонерів, – все це призводить до духовної і творчої кризи.

Але і в ці важкі часи А. Ахматова серйозно займається творчістю О. Пушкіна, архітектурою Петербурга, перекладами. Поступово все ж таки ситуація починає змінюватися на краще: на прийомі з нагоди нагородження письменників орденами Сталін запитав про долю А. Ахматової. Відразу ж з гори була вказівка про видання її збірки поезій – так у 1940 році з'явилась збірка «З шести книг». М. О. Шолохов навіть висунув вірші А. Ахматової на Сталінську премію, але літературні інтриги перешкодили цьому. До того ж наближалися такі події всесвітнього масштабу, що приватні трагедії відійшли на другий план. «Вітер війни» (саме так називається знаменитий ахматовський цикл) порушив звичне життя,

дав «друге дихання» поетичному дару А. Ахматової, розширив діапазон її лірики.

Почуття єдності зі своїм народом і право говорити від імені своїх співвітчизників додало віршам періоду війни неповторної єдності епічного та ліричного, розмах думок та спостережень. А. Ахматова стає дійсно «Музою плачу», як колись назвала її Марина Цветаєва. Вона знову звертається до фольклорних жанрів (голосіння, заклинання, плачу), використовує ритміку і мелодіку народного вірша. Вже в липні 1941 року А. Ахматова створює лаконічну і дійову «Клятву»:

І та, що сьогодні прощається з милим, –
Нехай переплавить у силу це горе.
Ми дітям клянемося, клянемося могилам:
Ніхто нас не зігне у рабській покорі!

В спогадах сучасників в ці часи випробувань поетеса уявляється виключно зібраною, мужньою. Проблема культури, так характерна для художнього світу А. Ахматової, проявляє себе в прагненні мислити широкими історичними категоріями: в «Клятві» – це клятва «могилам», тобто минулій величі, предкам, історії.

А. Ахматова не хотіла їхати в евакуацію, але три роки їй все ж таки довелося провести в Ташкенті. Крім постійної теми рідного міста («Я з тобою нерозлучна», «Тінь моя на стінах твоїх...»), заслуговує на увагу цикл «Місяць у зеніті» (1942 – 1944). Наростання епічності в мисленні проявляє себе насамперед в циклізації віршів: не пов'язані між собою сюжетно, вони поєднані настроєм та цілісністю поетичної думки, яку, як завжди, А. Ахматова формулює лаконічно і афористично. Про Батьківщину вона каже: «Я знала, що це все моє – душа моя і тіло». Мотив Ленінграда переплітається з мотивом Азії, просторово-часові межі розширюються, ліричне почуття набуває всеосяжної сили, людина ніби вводиться у макросвіт Вічності і Часу.

Цей історизм мислення і як наслідок нова поетична манера не були випадковими. В часи перебудови вперше з'явилася в повному обсязі поема А. Ахматової «Реквієм», яка створювалася впродовж п'яти років (1935 – 1940). В поемі особиста біда поетеси (арешт сина і чоловіка) була неподільно злита з трагічною долею мільйонів, з самою страшною сторінкою в історії країни. І сама А. Ахматова жила в постійному очікуванні арешта. Вірші, які згодом склали «Реквієм», вона читала друзям на пам'ять, боючись їх

записувати. В остаточному варіанті поема складається з десяти віршів, прозової Передмови, Посвяти, Вступу і двочасткового Епілогу. Епіграф до поеми був написаний пізніше, в 1961 р. Він в карбованій формі проголосив етичне кредо А. Ахматової:

Ні, не під чужим небосхилом
Вирієм я тішила долю –
Я тоді була з своїм народом,
Там, де мій народ, на лихо, був.

Переклад В. Затулівітер.

Це своєрідний ключ до всієї поеми. В «Замість передмови» міститься не тільки інформація, пояснення задуму, але й характеристика епохи, атмосфери страху і приниження. При автобіографічній основі «Реквієма» в ньому домінує поняття «ми»:

Ще для когось, може, віє легіт,
Ніжне сонце за Неву спада –
Ми не знаєм, будневі підлегли,
Чуєм лиш ключів іржавий скрегіт
Та важкий державний крок солдат...

Тільки з вірша «Забирали тебе на світанку» починається конкретна тема поеми – плач за сином, але спогад про дітей, яких Лев Миколайович не мав, а також порівняння себе зі стрілецькими жонами розширює межі подій – лірика органічно переростає в епіку. До того ж історична ремінісценція, що відсилає читача до кривавого часу стрілецького бунту, допомагає осмислити поступ російської історії як ланцюга насильств і репресій.

Звертання до фольклорних джерел було характерно вже для лірики ранньої А. Ахматової (використання жанрів від частушки і жіночої пісні до плачу і голосіння, народна символіка, форми паралелізму і повторів, орієнтація на ліричну структуру народного вірша і т.д.). Але для другого, зрілого періоду творчості (1930 – 1960), з його підвищеним тяжінням до великих людських, суспільних та історичних узагальнень, фольклорна традиція виявилася надзвичайно продуктивною. В «Реквіємі» другий вірш – наявна стилізація колискової пісні: «Тихо плине тихий Дін, жовтий місяць входить в дім». Використання колискової не тільки додає поемі

пронизливої інтонації, але й допомагає зрозуміти силу материнських почуттів. До того ж в ахматовському архіві є таке зауваження: «Поряд з нею („Поемою без героя”) йшов траурний Реквієм, єдиним акомпанементом якого може бути тільки тиша та рідкі віддалені удари похоронного дзвону» [1, II, с. 252]. Вибір колискової, виконання якої має передумовою тишу, створює психологічно достовірну атмосферу самотності і відокремленості. І таких інтуїтивних знахідок у А. Ахматової безліч. Мотив колискової органічно переростає в мотиви безумства та смерті.

В поемі можна виділити дві кульмінації – «Вирок» і «Розп'яття», які співвідносяться між собою, як частина та ціле: конкретну трагедію своєї родини А. Ахматова піднімає до вселюдського масштабу, звертаючись до біблійної аналогії. І дійсно, народна трагедія знищення цвіту нації в часи культу Сталіна повинна була виразити себе через якийсь космічний, надприродний масштаб. Використання біблійного сюжету підкреслювало всевітню міру злочинів сталінського режиму, порушення загальнолюдських моральних норм.

Магдалина билася, ридала,
Любий учень вгорі кам'янів,
Лиш на матір, що, німа, стояла,
Ніхто поглянути не смів.

Епілог, який складається з двох частин, композиційно замикає поему: тут знову з'являється образ тюремної черги із «Передмови» і «Посвяти», але поданий більш узагальнено та символічно. Це допомагає більш емоційно передати атмосферу нескінченної черги, ніби вся країна «судомилась» під кривавими каблуками.

Заклучна частина епілогу – чисто ахматівське потрактування теми поетичного пам'ятника (культурна традиція Горація, Г. Державіна, О. Пушкіна). Бажання поета бачити свій пам'ятник біля тюремної стіни – найтрагічніше у світовій поезії: «Поставте ось тут, де я триста годин / Стояла – й замок не відкривсь не один». Останні рядки поеми ніби розширюють межі простору і часу, створюючи так характерну для пізньої А. Ахматової дзеркальну перспективу, двоїстість художнього сприйняття.

В 1949 р. знову, в третій раз, заарештовано Льва Гумільова, що в цілому провів в сталінських таборах десять років свого життя.

І тільки після смерті тирана починається в країні так звана доба «відлиги». Настають нові часи і для А. Ахматової – визнання приходить з Заходу: спочатку 1964 року вона отримує престижну літературну премію «Етна-Таорміна» на Сицилії, в місті Катанія. 5 червня 1965 року в Оксфорді відбуваються урочистості з нагоди присудження А. Ахматовій звання доктора Оксфордського університету. Ходять уперті чутки про висунення її творчості на Нобелівську премію.

Не зважаючи на вік, поетеса багато пише: остаточно закінчує «Поему без героя», над якою працювала більше ніж двадцять років, видає збірку вибраної лірики «Біг часу», створює «Автобіографічні нотатки», спогади про художника Амадео Модільяні, про Осипа Мандельштама, планує написати книгу мемуарів.

Дослідження великого людського почуття – кохання – залишається і в поезії пізнього періода. Це чудовий ліричний цикл «Шипшина цвіте». Але головними своїми творами А. Ахматова вважала «Реквієм» та «Поему без героя». Вона визначила останню як своєрідний життєвий підсумок, суд пам'яті над собою і над попередньою епохою. «Срібний вік» в поемі живе в очікуванні свого кінця, але, засуджуючи «легковажну» епоху, А. Ахматова, як завжди, співчуває кожній окремій людині. Просторово-часові межі поеми охоплюють 1913 рік і рік 1942, Петербург і всю Росію, приватна доля самої поетеси та її найближчих друзів вписується в широку панораму суспільного життя, воєнних випробувань та страждань народу від тоталітарного режиму. Міцно звучить в «Поемі без героя» тема «реквієму», мотив єдності зі своїм народом, мотив кінцевого суду.

В другий період творчості Муза А. Ахматової стає більш трагічною; складається тенденція до суворого історичного мислення, наростають епічні тенденції в ліриці. Змінюється і малюнок вірша, поезика: на зміну акмеїстичній «прекрасній ясності» приходять деякі набутки досягнень символістів – атмосфера таємниць, образи двійників, дзеркал, використання іноказань, натяків, недоговореності [16].

Гостре і трагічне світопереживання має місце і в пізній ліриці російської Саффо. Наростання трагедійного начала в поєднанні зі скорботним просвітленням в жорстокий вік сталінізму не привело А. Ахматову до самоізоляції, до творчої німоти, навпаки, її поезія залишилася живою, динамічною, такою, що гідно репрезентувала високі досягнення «Срібного століття» російської словесності.

На творчому злеті «Муза Плачу» покинула землю 5 березня 1966 року.

Век дороги не прокладывал.
Не проглядывалась мгла.
Бога не было.
Ахматова
На земле тогда была.

Вл. Корнилов.

1. Ахматова А. А. Сочинения: В 2 т. – Т. 1: Стихотворения и поэмы / Сост., коммент. В. А. Черных. – М. : Художественная литература, 1990. – 526 с.
2. Ахматова А. А. Реквием // Октябрь. – 1987. – № 3. – С. 130–135.
3. Венок А. Ахматовой. Стихотворения / Сост. Е. М. Голубовский, Л. Л. Сауленко. – Одесса : Маяк, 1989. – 95 с.
4. Виленкин В. Я. В сто первом зеркале. – М. : Советский писатель, 1990. – 332 с.
5. Воспоминания об Анне Ахматовой / Сост. В. Я. Виленкин, В. А. Черных. – М. : Советский писатель, 1991. – 720 с.
6. Гумилев Н. С. Золотое сердце России. – Кишинев : Литература артистике, 1990. – 734 с.
7. Добин Е. С. Поэзия Анны Ахматовой. – Л. : Советский писатель, 1968. – 250 с.
8. Жирмунский В. М. Творчество Анны Ахматовой / Вступ. ст. Е. Эткинда. – Л. : Наука, 1973. – 184 с.
9. Казак В. Лексикон русской литературы XX века. – М. : РИК «Культура», 1996. – 492 с.
10. Лосиевский И. Я. Анна Всея Руси: Жизнеописание Анны Ахматовой. – Харьков : Око, 1996. – 368 с.
11. Мандельштам Н. Я. Воспоминания / Послесл. Н. В. Панченко, примеч. А. А. Морозов. – М. : Книга, 1989. – 478 с.
12. Об Анне Ахматовой: Стихи, эссе, воспоминания, письма. – Л. : Лениздат, 1990. – 576 с.

13. Павловский А. Анна Ахматова. Очерк творчества. – Л. : Лениздат, 1966. – 191 с.
14. Тарасенков А. К. Русские поэты XX в. 1900 – 1955. Библиография. – М. : Советский писатель, 1966. – 486 с.
15. Чуковская Л. Записки об Анне Ахматовой. – М. : Книга, 1989. – 272 с.
16. Эйхенбаум Б. М. О прозе. О поэзии / Сб. ст. – М. : Художественная литература, 1986. – 456 с.

